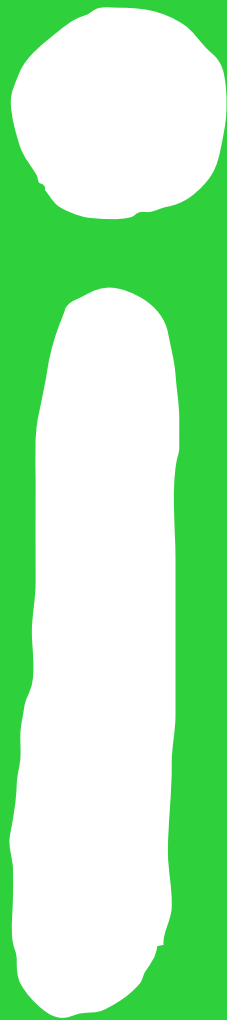

Majkl A. Lebovic

Država budućnost socijalizma

Impresum

Država i budućnost socijalizma

Majkl A. Lebovic

Naslov originala

Michael A. Lebowitz, „The state and the future of socialism“

Izdavač

Centar za politike emancipacije

www.pe.org.rs

Uredništvo

Darko Vesić

Miloš Baković Jadžić

Tanja Vukša

Vladimir Simović

Prevod

Tamara Baković Jadžić

Redaktura i lektura

Uredništvo i Aleksandar Stojanović

Prelom i dizajn

mkart

Štampa

Pekograf, Beograd, 2014.

Tiraž

1000

Ova publikacija je objavljena uz podršku Rosa Luxemburg Stiftung – Southeast Europe.

www.rosalux.rs

Nalazimo se usred klasnog rata. To nije ništa neobično. U kapitalizmu uvek traje klasni rat – iako je ponekad prikriven, a ponekad je samo na snazi očigledan kartaginski mir.¹ Međutim, danas je klasni rat intenzivniji zbog krize kapitalizma – krize duboko ukorenjene u prekomernoj akumulaciji kapitala. U toku ove krize kapital je zaoštrio klasni rat protiv radničke klase. Mere štednje, rezovi, potreba za žrtvovanjem – ovo su zahtevi kapitala u trenutku dok poziva radnike i radnice da snose teret njegovog neuspeha. Ovo je rat koji sprovode kapitalističke države protiv radništva kako bi ga primorale da odustane od rezultata svojih uspeha iz prošlih borbi. Na pojedinim poprištima (ali ne na svim, nažalost) možemo da vidimo radničku klasu kako govori „NE”. U nekim slučajevima, možemo videti da se radništvo bori kako bi odbranilo svoje uspehe postignute unutar kapitalizma ili da se bori protiv rasizma i ksenofobije, što predstavlja uobičajene pozicije kada je radnička klasa pod napadom, ali ne i u aktivnoj borbi protiv kapitala. Takve borbe su, kao što je to znao Marks, „nužne“ – one su samo sredstvo koje sprečava radništvo „da postane apatični, nepromišljeni, manje ili više uhranjeni instrument proizvodnje“.² Međutim, ko će pobediti u ovom klasnom ratu?

Alen Badju (Alain Badiou), u svojoj knjizi *Komunistička hipoteza* (*The Communist Hypothesis*), opisuje poraze iz maja 1968. godine, kinesku Kulturnu revoluciju i Parisku komunu, ali i oku-

1 Sintagma se koristi kako bi se opisao bilo koji mir ili primirje u kojima su uslovi nagodbe prestrogiji po slabiju stranu. Ovim se referiše na tzv. Punske ratove, vođene u tri navrata, u periodu od 264-164 p.n.e., između Rima i Kartagine, sila koje su se borile za dominaciju nad mediteranskim basenom – prim. prev.

2 Karl Marx and Frederick Engels, *Collected Works*, Volume 12, New York: International Publishers, str. 169. Vidi razmatranje u: Michael A. Lebowitz, *Beyond 'Capital': Marx's Political Economy of the Working Class*, New York: Palgrave Macmillan, 2003, str. 181-3.

pacije fabrika i druge slične borbe kao poraze „prekrivene slavom“.³ Zbog toga što nam takve borbe ostaju u sećanju kao inspiracije, Badju insistira da one moraju biti suprotstavljene „neslavnim porazima“ koje donosi socijaldemokratija.⁴ Ovo je svakako tačno. Međutim, moramo priznati da postoji opasnost da se trenutne borbe protiv pokušaja kapitala da natera radničku klasu da ga izbavi iz još jedne od sopstvenih kriza, mogu upisati na listu veličanstvenih poraza. Naravno, neophodno je probati zaustaviti rezove i „upozoriti“ kapital da će platiti visoku cenu za pokušaje da teret sopstvenih neuspeha prebaci na leđa radništva. Takođe, moramo slaviti i takve borbe, gde god da radnička klasa nije bila neutralisana na osnovu pređašnjih „neslavnih poraza“, ostavljajući samo ono što je Marks jednom opisao kao „bezvoljnu i izmorenu neopiruću masu slomljenog srca“.⁵

Međutim, nije dovoljno samo reći „NE“. Postoje oni koji misle da akumulacija glasno izgovorenih „NE“ može biti dovoljna – da i ne spominjem „tihe prdeže“⁶ koje slavi Džon Holovej (John Holloway).⁷ Ovi pesnici negacije time pokazuju da ne ra-

3 Alain Badiou, *The Communist Hypothesis*, London: Verso, 2010, str. 21, 27.

4 Badiou, *The Communist Hypothesis*, str. 17.

5 Karl Marx, *New York Daily Tribune*, 14 July 1853, *Collected Works*, Vol. 12, str. 169; Lebowitz, *Beyond 'Capital'*, str. 182-3.

6 Holovej smatra da je protivljenje moći (Anti-power) jedina pozicija koja se može suprotstaviti moći kapitala. Ona se izražava svakodnevnim radnjama neposlušnosti, a jedna od njih je i tihi prdež u prisustvu nadređenih – prim. prev.

7 Vidi: John Holloway, *Change the World Without Taking Power*, London: Pluto Press, 2002, posebno obratiti pažnju na str. 157; i moju kritiku: 'Holloway's Scream', *Historical Materialism*, 13(4), 2005. O prvobitnoj pohvali seljaku koji se „duboko klanja i diskretno prdi“ u prisustvu zemljoposjednika, vidi u: James C. Scott, *Domination and the Arts of Resistance*, New Haven: Yale University Press, 1990.

zumeju zašto i kako se kapital reprodukuje. Zašto i posle toliko poraza toliko njih ne može da shvati ono što je Marks razumeo još u 19. veku – da kapital ima tendenciju da proizvodi radničku klasu koja vidi postojanje kapitala kao *neophodno*? Marks je naglasio da je „prednost kapitalističke proizvodnje u tome što razvija radničku klasu koja svojim obrazovanjem, tradicijom i navikama gleda na zahteve ovakvog načina proizvodnje kao na očigledne prirodne zakone“. ⁸

Marks je razumeo da kapitalizam teži da proizvede radništvo koje mu je potrebno, radništvo koje na kapitalizam gleda zdravorazumski. Uzimajući u obzir mistifikaciju kapitala (proizašlu iz prodaje radne snage) koja čini da se produktivnost, profiti i progres posmatraju kao zasluga pojedinačnih kapitalista, logično je da „u trenutku kada se organizacija kapitalističkog načina proizvodnje u potpunosti razvije, ona razara sav otpor“. Takođe, Marks je dodao da je generisanje rezervne armije nezaposlenih ono što „učvršćuje dominaciju kapitaliste nad radništvom“, te da se kapitalista može osloniti na radničku „ovisnost o kapital, koja proizilazi iz samih uslova proizvodnje, i njima je i *večno garantovana*“. ⁹ Očigledno, za Marksa, zidovi kapitala nikada neće biti srušeni glasnim kricima ili tihim prdežima.

Čak i u slučaju nužnog otpora, koji karakterišu borbe za nadnice, radne uslove i odbranu pređašnjih pobeda, dokle god radništvo gleda na zahteve kapitala kao na „očigledne prirodne zakone“, takve borbe se događaju unutar granica kapitalističkih odnosa. Na kraju krajeva, podređenost radnika i radnica logici kapitala znači da će jednom kada budu suočeni sa krizom kapitalizma, pre

8 Karl Marx, *Capital*, Volume I, New York: Vintage Books, 1977, str. 899.

9 Marx, *Capital*, Vol. I, str. 899, autorov naglasak.

ili kasnije, preduzeti korake kako bi osigurali uslove za proširenu reprodukciju kapitala. Ovo nigde nije toliko evidentno, koliko u slučaju neslavnih poraza socijaldemokratije.

Kada je kapitalizam u krizi, poraz znači da kapital može da izađe iz krize tako što će se restrukturisati – kao što se, na međunarodnom nivou, i dogodilo u slučaju Breton Vuds (Bretton Woods) paketa, nakon krize 1930ih i 1970ih godina. Kako se često napominje, postoji velika razlika između krize *u* kapitalizmu i krize kapitalizma. Ova druga zahteva svesne igrače, spremne da stave tačku na kapitalizam, spremne da izazovu i poraze logiku kapitala. Međutim, to iziskuje viziju koja se radništvu mora činiti kao alternativni zdrav razum, kao *njihov* zdrav razum.

Poput „okorelog arhitekta“, moramo prvo izgraditi cilj u sopstvenoj svesti, pre nego ga konstruišemo u realnosti; isključivo ovakav svesni fokus može da obezbedi „odlučnu volju“ potrebnu da bi se porazila logika kapitala.¹⁰ Kako bismo se borili sa situacijom u kojoj radnici „obrazovanjem, tradicijom i navikama“ gledaju na zahteve kapitala kao na „očigledne prirodne zakone“, moramo se boriti za alternativni zdrav razum. Ali, koja je to vizija novog društva, na čije zahteve radnici mogu gledati kao na „očigledne prirodne zakone“? Ona se zasigurno ne može naći u pokušajima izgradnje socijalizma u 20. veku, koji su završili, da pozajmim Marksovu formulaciju „kukavičkim mamurlukom“.¹¹

10 Marx, *Capital*, Vol. I, str. 284.

11 Karl Marx and Frederick Engels, 'The Communist Manifesto', u: Marx and Engels, *Collected Works*, Volume 6, New York: International Publishers, 1976, str. 510. Navedeno prema prevodu Moše Pijade, Komunistički Manifest, Beograd: Centar za liberterske studije, 2009, str. 68.

„KLJUČNA SPONA“ ZA SOCIJALIZAM 21. VEKA

„*Moramo ponovo izmisliti socijalizam*“. Ovom izjavom je Ugo Čavez (Hugo Chavez), predsednik Venecuele, na svom završnom govoru na Svetskom socijalnom forumu u Porto Alegreu u Brazilu, januara 2005. godine, uzdrmao aktiviste. „To ne sme biti vrsta socijalizma poput onog koji smo videli u Sovjetskom Savezu“, naglasio je „ali će iznići kako budemo razvijali nove sisteme, zasnovane na saradnji, a ne konkurenciji“. Čavez je tvrdio da ukoliko želimo da stavimo tačku na siromaštvo većine svetske populacije, kapitalizam mora biti prevaziđen. „Ali ne smemo pribeći državnom kapitalizmu, jer bi to predstavljalo istu izopačenost kao Sovjetski Savez. Moramo povratiti socijalizam kao tezu, projekat i put, i to novi tip socijalizma, humanistički, onaj koji stavlja ljude, a ne mašine ili državu ispred svega“.¹²

Upravo se ovde nalazi suština vizije socijalizma za 21. vek. Umesto ekspanzije sredstava za proizvodnju ili državne regulative, ljudska bića moraju biti u centru novog socijalističkog društva. Ovo obeležava povratak ka Marksovoj viziji – na kontrast koji je naglasio u *Kapitalu*, kontrast između društva podređenog logici kapitala (gde „radništvo postoji kako bi zadovoljilo potrebe postojećih vrednosti za valorizacijom“) i logike novog društva, one „obrnute situacije, u kojoj je objektivno bogatstvo tu da zadovolji potrebe samih radnika i radnica za razvojem“.¹³ Ovaj koncept

12 Michael A. Lebowitz, *Build it Now: Socialism for the Twenty-First Century*, New York: Monthly Review Press, 2006, str. 109

13 Marx, *Capital*, Vol. I. str. 772.

radničke potrebe za razvojem predstavlja kulminaciju Marksovog doslednog naglaska na centralnost razvoja ljudskih sposobnosti – razvoj „bogate individue“, kao istinsko bogatstvo i jasni cilj novog društva. Ovde je „obrnuta situacija“ ona koja bi dozvolila „sveobuhvatni razvoj individue“, „apsolutnu funkcionalnost ljudskog sadržaja“, „razvoj svih ljudskih potencijala kao takvih“, društvo udruženih proizvođača u kojem je „slobodan razvoj svakoga, uslov za slobodan razvoj svih“.¹⁴

Međutim, ovo je samo jedna strana Marksove perspektive. Fokus na sveobuhvatni razvoj ljudskih potencijala je bio karakterističan za veći deo socijalističke misli u 19. veku.¹⁵ Marksov doprinos ovom naglasku na ljudski razvoj, bilo je njegovo razumevanje toga *kako* se razvoj ljudskih sposobnosti događa. U svom delu *Teze o Fojezbahu* (*Theses on Feuerbach*), naglasio je da se to ne dešava tako što se ljudima daju pokloni, ili tako što se umesto njih menjaju okolnosti. Naprotiv, mi se menjamo isključivo kroz stvarnu praksu, tako što okolnosti menjamo sami. Marksov koncept „revolucionarne prakse“, onaj koncept „koincidiranja promena okolnosti i ljudske aktivnosti ili samopromene“, predstavlja zlatnu nit koja se provlači kroz čitav njegov rad.¹⁶ Marks je bio najdosledniji ovoj tezi kada je govorio o borbama radništva protiv kapitala i o načinu na koji ova revolucionarna praksa transformiše „okolnosti i ljude“,

14 Karl Marx, *Grundrisse*, New York: Vintage Books 1973, str. 488, 541, 708. Pogledaj razmatranje Marksovog koncepta „bogatog ljudskog bića“ i koncepta ljudskog bogatstva u: Lebowitz, *Beyond 'Capital'*, str. 131; i u: Michael A. Lebowitz, *The Socialist Alternative: Real Human Development*, New York: Monthly Review Press, 2010, str. 42-44

15 Lebowitz, *Build it Now*, str. 53-60.

16 Karl Marx, 'Theses on Feuerbach', *Collected Works*, Vol. 6, str. 4.

tako što ih, proširujući njihove mogućnosti, čini sposobnima da stvaraju novi svet.¹⁷

Ali, ovaj proces sopstvene promene nije samo ograničen na sferu političke i ekonomske borbe. Marks je nagovestio da se u samom činu proizvodnje „menjaju i sami proizvođači, tako što spoznaju nove kvalitete u sebi, razvijaju se tokom proizvodnje, transformišu, razvijaju nove sposobnosti i nove ideje, nove načine opštenja, nove potrebe i nov jezik“.¹⁸ Naravno, odnosi u okviru kojih radništvo proizvodi, utiču na samu prirodu proizvedenih radnika i radnica. Uostalom, to je i bila Marksova poenta kada je objašnjavao kako kapitalistički proizvodni odnosi „svode radnika na puki fragment čoveka“, degradiraju ga, i od njega „otuđuju intelektualne potencijale radnog procesa“.¹⁹ Od velike je važnosti uočiti da svaka ljudska aktivnost ima za rezultat *zajednički proizvod* – i promenu na objektu rada, ali i promenu u samim radnicama i radnicima.²⁰ Nažalost, ovaj drugi proizvod uglavnom biva zaboravljen.

Marksova kombinacija ljudskog razvoja i prakse sačinjava *ključnu sponu*. Ukoliko se preciznije analizira, jasno je da ona ima nedvosmislene posledice po odnose na radnom mestu – umesto kapitalističkog zajedničkog proizvoda (fragmentovanog, osakaćenog ljudskog bića, čiji se užitek svodi na posedovanje i potrošnju stvari), ona podrazumeva osobu koja je u mogućnosti da razvije sav svoj potencijal kroz aktivnost. Tačnije, ova ključna spona ima određene implikacije na samu prirodu države – umesto mogućnosti da na svakih nekoliko godina biramo one koji nama rđavo vladaju, kao predstavnike države koja je apsolutno iznad nas, ona podra-

17 Lebowitz, *Beyond 'Capital'*, str. 180-183.

18 Marx, *Grundrisse*, str. 494.

19 Marx, *Capital*, Vol. I, str. 799.

20 Lebowitz, *The Socialist Alternative*, str. 50-55, 154-159.

zumeva ono što je Marks nazvao „samoupravljanje proizvođača“, „preuzimanje državne moći od strane društva kao njene pokretačke snage“. ²¹ Dalje, ova ključna spona ima i odlučujuće posledice po samu prirodu partije – umesto tela koje sebe vidi kao superiorno u odnosu na društvene pokrete i čiji su članovi u obavezi da savladaju prednosti discipline, sledeći odluke nepogrešivih centralnih odbora, ona pretpostavlja partiju koja uči od narodne inicijative i prenosi kreativnu energiju masa kroz svoju sopstvenu praksu. Ukratko, ova ključna spona ima jasne implikacije na samu izgradnju socijalizma.

Uzmimo u obzir svojstva socijalističke proizvodnje koja se podrazumevaju ovom ključnom sponom. ²² Koje su to okolnosti koje za svoj zajednički proizvod imaju „potpuno razvijenu individu, za koju različite društvene funkcije predstavljaju različite načine delovanja koje dobija zauzvrat“? ²³ Imajući u vidu „dijalektičku inverziju“ jedinstvenu za kapitalističku proizvodnju, koja sakata telo i um radnika, i otuđuje ga od „intelektualnih potencijala radnog procesa“, jasno je da je za razvoj ljudskih kapaciteta neophodno da proizvođači stave tačku na ono što je Marks u svojoj *Kritici Gotskog programa (Critique of the Gotha Programme)* nazvao „ugnjetavajuća potčinjenost individue podeli rada, a ujedno i suprotnost između intelektualnog i fizičkog rada“. ²⁴

Za razvoj bogatih ljudskih bića, radništvo mora biti u mogućnosti da „svoje mišiće stavi pod kontrolu sopstvenog moz-

21 Lebowitz, *Beyond 'Capital'*, str. 192-196.

22 Ova „ključna spona“, koja se može naći u Bolivarskom ustavu Venecuele, nagoveštava da je „participacija ljudi u formiranju, održavanju i nadziranju organa javnih uprava neophodna za postizanje takvog nivoa aktivnog učešća koje osigurava njihov potpuni razvoj, i individualni i kolektivni.“ Vidi: Lebowitz, *Build It Now*, str. 72, 89-90; and Lebowitz, *The Socialist Alternative*, str. 14-15.

23 Marx, *Capital*, Vol. I, str. 617-8.

24 Karl Marx, 'Critique of the Gotha Programme', u: Marx and Engels, *Selected Works*, Volume II, Moscow: Foreign Languages Publishing House, 1962, str. 24.

ga“. Proširivanje ljudskih mogućnosti zahteva ujedno mentalnu i fizičku aktivnost. Kombinacija obrazovanja i proizvodnog rada ne samo da omogućava povećanje efikasnosti proizvodnje, već je i ujedno, kao što je to Marks naglasio u *Kapitalu (Capital)* „jedini način proizvodnje potpuno razvijenih ljudskih bića“. ²⁵ Upravo je ovo način da se osigura da su se „proizvodne snage razvile zajedno sa sveobuhvatnim razvojem individue, i da izvori združenog bogatstva obilno teku“. ²⁶

Međutim, aktivnost kroz koje ljudi razvijaju svoje sposobnosti nije ograničena samo na sferu proizvodnje, kako je to usko definisano u kapitalizmu. Svaka aktivnost, koja ima za cilj da daje smernice za razvoj ljudskih bića, mora da bude shvaćena kao aspekt proizvodnje. A ciljevi koji usmeravaju proizvodnju moraju biti demokratski uspostavljeni, kako bi ljudi mogli ujedno da transformišu sopstvene okolnosti, ali i sebe kao subjekte novog društva. ²⁷ Predlog je jasan – svaki aspekt proizvodnje mora biti mesto kolektivnog odlučivanja i različitih aktivnosti, koje razvijaju ljudske sposobnosti i grade solidarnost između određenih udruženih proizvođača.

U trenutku kada radništvo, na radnom mestu i u okviru zajednica, svesno saraduje međusobno, ono proizvodi samo sebe kao ljude svesne svojih međuzavisnosti i sopstvene kolektivne moći. Zajednički proizvod njihove aktivnosti je razvoj sposobnosti proizvođača – ovo je upravo Marksova poenta, kada kaže da „kada radnici planski saraduju jedni sa drugima, oni sa sebe skidaju ogrtač individue, i razvijaju sposobnosti sopstvene vrste“. ²⁸ Izgrad-

25 Marx, *Capital*, Vol. I, str. 643, 614.

26 Marx, 'Critique of the Gotha Programme', str. 24.

27 Lebowitz, *Build It Now*, str. 66.

28 Marx, *Capital*, Vol. I, str. 447.

nja uslova, na radnim mestima i u okviru zajednica, u kojima ljudi mogu razvijati svoje sposobnosti jeste esencijalni aspekt koncepta socijalizma za 21. vek. Ali, ona je samo jedan njegov deo. Na koji način se može ostvariti potreba radništva za sopstvenim razvojem ukoliko kapital poseduje naše društveno nasleđe – proizvode društvenog uma i društvenog tela? Kako mi možemo razviti sopstvene potencijale, ukoliko gledamo na druge proizvođače kao na svoje neprijatelje ili potencijalna tržišta – tj. ukoliko je pojedinačno materijalno dobro naša motivacija?

Kapitalizam je organski sistem koji ima tendenciju da reprodukuje uslove sopstvenog postojanja (uključujući radničku klasu, koja gleda na njegove zahteve kao na očigledne prirodne zakone). To je njegova snaga. Kako bi se tome suprotstavila i kako bi zadovoljila „potrebu radništva za sopstvenim razvojem“, socijalistička alternativa mora takođe biti organski sistem, posebna kombinacija proizvodnje, distribucije i potrošnje, odnosno sistem reprodukcije. Ono što je Čavez, januara 2007. godine, nazvao „osnovnim socijalističkim trouglom“ (društvena svojina, društvena proizvodnja i društvene potrebe), predstavlja iskorak ka začecu takvog sistema.²⁹

Razmotrimo logiku ovakve socijalističke kombinacije, ove koncepcije socijalizma za 21. vek:

1. *Društveno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju* je od suštinske važnosti u okviru ove strukture, jer je ona jedini način da osiguramo da je naša zajednička, društvena produktivnost usmerena ka slobodnom razvoju svih ljudi, umesto da bude upotrebljena kako bi zadovoljila privatne ciljeve kapitalista, grupa proizvođača ili državnih birokrata. Ali, ovde je reč i o nečemu drugom. Društveno vlasništvo nad našim društvenim nasleđem, rezultati predašnjeg

29 Lebowitz, *The Socialist Alternative*, str. 24-25.

društvenog rada, predstavljaju tvrdnju da sva ljudska bića imaju pravo na potpuni razvoj sopstvenih potencijala – na pravo bogatstvo, na razvitak ljudskih sposobnosti. To je priznanje da je „slobodan razvoj svakog, uslov za slobodan razvoj svih“. 2. *Društvena proizvodnja organizovana od strane radništva* gradi nove odnose među proizvođačima – odnose saradnje i solidarnosti. Ona dozvoljava radništvu da stavi tačku na „sakaćenje tela i uma“ i gubitak „svakog atoma slobode, kako u fizičkoj tako i u intelektualnoj aktivnosti“ koji proizilaze iz razdvajanja glave i ruku. Zbog toga, organizacija proizvodnje od strane radništva u svim sferama, predstavlja uslov za potpuni razvoj proizvođača, za razvoj njihovih sposobnosti – uslov za produkciju bogatih ljudskih bića. 3. *Zadovoljenje zajedničkih potreba i namera*, kao cilj proizvodne aktivnosti, znači da umesto interakcije odvojenih, ravnodušnih individua, mi funkcionišemo kao članovi zajednice. Umesto da gledamo na sopstvene sposobnosti kao na lično vlasništvo, i kao na način da osiguramo što je moguće više prilikom razmene, mi polazimo od priznanja naše zajedničke ljudskosti, i zbog toga, od važnosti uslova u kojima su svi u mogućnosti da u potpunosti razviju svoj potencijal. Kada je naša proizvodna aktivnost orijentisana na potrebe drugih, ona ujedno gradi solidarnost među ljudima i proizvodi socijalistička ljudska bića.

Ove tri strane „socijalističkog trougla“ su u međusobnoj interakciji, i formiraju strukturu u kojoj, kako je to Marks rekao „sva tri elementa simultano koegzistiraju, i podržavaju jedan drugog“. „Ovo je slučaj sa svakom organskom celinom“.³⁰ Ipak, sama međuzavisnost tri strane, pretpostavlja da realizacija svakog pojedinačnog elementa zavisi od postojanja druga dva. Bez proizvodnje za društvene potrebe nema prave društvene svojine; bez društvene

30 Karl Marx, 'The Poverty of Philosophy', *Collected Works*, Vol. 6, str. 167; Marx, *Grundrisse*, str. 99-100.

svojine nema radničkog odlučivanja, usmerenog na društvene potrebe; bez radničkog odlučivanja nema transformacije ljudi i njihovih potreba.

MESTO DRŽAVE UNUTAR „SOCIJALIZMA KAO ORGANSKOG SISTEMA“

Postoji li mesto za državu u okviru socijalizma kao organskog sistema? U odsustvu mehanizma uz pomoć kojeg bi se ova konkretna kombinacija proizvodnje, distribucije i potrošnje realizovala, ona ostaje puka vizija. Zbog toga se, u konceptu socijalizma kao organskog sistema, podrazumeva skup institucija i praksi uz pomoć kojih svi članovi i članice društva mogu da dele plodove društvenog rada i zadovolje „sopstvene potrebe za razvojem“. Da bi se proizvodila i reprodukovala „bogata ljudska bića“, u društvu zasnovanom na solidarnosti, neophodan je svesni napor kako bi se osiguralo da neophodni uslovi za potpuni ljudski razvoj podstiču sve nivoe društva.

Razmotrimo jedan mogući scenario u slučaju procesa participativnog dijagnostikovanja i planiranja.³¹ Na nivou pojedinačnog susedstva (neighbourhood), ljudima je omogućeno da direktno raspravljaju o tome u kakvoj zajednici oni žele da žive i o tome šta oni vide kao neophodno za razvoj njihovih sposobnosti,

31 U procesu razrade sopstvenih ideja umnogome dugujem Marti Harnecker i njenom radu na temu participativnog dijagnostikovanja. Vidi: Marta Harnecker (with Noel López), *Planificación participativa en comunidad*, 2009; i Marta Harnecker, *De los consejos comunales a las comunas. construyendo el socialismo del siglo xxi*, 2009. Oba rada dostupna na: <http://www.rebellion.org>.

i sposobnosti drugih koji ih okružuju.³² Dok ovaj proces identifikuje potrebe, ujedno sama rasprava dozvoljava zajednici da istraži svoje mogućnosti za zadovoljenje tih istih potreba; drugim rečima, ona identifikuje mogućnosti zajednice. Zbog toga, na nivou zajednice, postoji direktni pokušaj za koordinacijom sistema potreba i sistema rada. Osim mogućnosti identifikacije sopstvenih potreba i nivoa do kojeg je – kroz rad članova zajednice – te potrebe moguće ostvariti lokalnim putem, ovaj proces, koji se odvija pod nadzorom izabраних susedskih veća (neighbourhood councils), ima i drugi proizvod. Samim učestvovanjem i pokušajima da se namire potrebe, koje ovakva zajednica smatra za najhitnije, postoji i proces učenja – i to takav u okviru kojeg učestvovanje gradi i ojačava solidarnost. Ovaj proces participativnog dijagnostikovanja proizvodi specifične ljude, specifični zajednički proizvod. Zbog toga se, u samoj srži ovog procesa, nalazi revolucionarna praksa – simultana promena okolnosti i ljudske aktivnosti ili samopromene.

Naravno, verovatnoća tačnog preklapanja između mogućnosti i potreba unutar ovakve zajednice je neznatna. Zajednica će verovatno imati potrebe koje ne može da zadovolji lokalno i mogućnosti koje joj nisu potrebne. U ovakvoj situaciji, samodovoljnost ne podupire niti sposobnost ljudi da osiguraju upotrebnu vrednost koju su identifikovali kao važnu za njihov razvoj, niti zadovoljenje važne aktivnosti koja može proisteći iz potreba drugih koji se nalaze neposredno izvan konkretnog susedstva. Prema tome, da bi zadovoljila „potrebu radništva za sopstvenim razvojem“, lokalna zajednica mora da prevaziđe ovu barijeru, kako bi se uskladila sa drugim zajednicama unutar većeg tela.

Komuna (Commune) predstavlja viši stepenik koji saku-

32 Kako bi se bolje razumela veličina tih pojedinačnih susedstava, primera radi, u Venecueli komunalna veća zastupaju interese od 200 do 400 porodica unutar urbanog područja. Vid. Lebowitz, *Build it Now*, str. 112.

plja informacije koje odašilju susedska veća, u vezi sa potrebama i mogućnostima sopstvenih zajednica, ali se i oslanja na znanje radništva koje se nalazi u proizvodnim jedinicama na tom geografskom području.³³ Da li radništvo ima kapaciteta da zadovolji potrebe identifikovane od strane zajednica? Razmatrajući ovo pitanje, radništvo se, na svojim radničkim savetima, uključuje u svesno razumevanje proizvodnih opcija u okviru svog radnog mesta, i oslanja se na logiku proizvodnje za zajedničke potrebe; međutim, da bi se na ovo pitanje adekvatno odgovorilo, neophodno je mnogo više od odgovora pojedinačnih proizvodnih jedinica, uzetih ponaosob. Kombinacijom njihovog znanja i sposobnosti, radništvo u okviru pojedinačnog radnog mesta može postići rezultate koji su mnogo veći nego zbir njihovih, ponaosob uzetih, individualnih sposobnosti. Međutim, ovde se opet događa mnogo više od samog procesa proizvodnje za zajedničke potrebe i namene. Saradnja u okviru i između proizvodnih jedinica, u ovom slučaju, generiše solidarnost među udruženim radništvom, i jača njihovo razumevanje ciljeva proizvodnje.

Tokom ovog procesa, članovi zajednice i radništvo mogu uzajamno delovati putem komunalnih sastanaka i skupština. Rezultat ovog procesa je to što komunalna veća (commune councils) imaju na raspolaganju informacije o: a) potrebama koje se mogu zadovoljiti unutar lokalne zajednice i b) potrebama koje se ne mogu zadovoljiti lokalnim putem. Dalje, postoje informacije o: c) potencijalnom učinku proizvodnih kapaciteta koji privremeno

33 Pretpostavlja se da radnici i radnice u proizvodnim jedinicama unutar komune žive u različitim susedstvima, te da zbog toga direktno zastupanje interesa radničkih veća započinje na nivou komune. Ljudi koji su članovi lokalnih zajednica i koji su verovatno bili uključeni u rasprave na nivou zajednice, na svojim radnim mestima i u radničkim savetima pristupaju diskusiji kao kolektivni proizvođači.

može biti korišćen u okviru lokalne zajednice i d) potencijalnom učinku proizvodnih kapaciteta koji nije iskorišćen. Prema tome, postoje ujedno i nagoveštaj stepena potreba koji može privremeno biti zadovoljen lokalno, kao i identifikacija viška ponude i viška tražnje unutar svake lokalne zajednice.

Ukoliko bi se ovde stalo, reprodukovao bi se problem ostajanja na nivou pojedinačnog susjedstva. Kako bi se stvorili uslovi za slobodan razvoj svih, neophodno je prevazići geografske barijere. Zbog toga, ovaj proces biva proširen na šira područja: podaci iz različitih komuna se prenose nagore, ka komunalnim gradovima (communal cities), pokrajinama ili državama, i na kraju, do nacionalnog nivoa – odnosno, ka telima sačinjenim od delegata i delegatkinja iz lokalnih zajednica, gradova i država. Tada je, na nacionalnom nivou, moguće identifikovati: a) privremeno zadovoljene potrebe, b) nezadovoljene potrebe, c) privremeno iskorišćen učinak i d) privremeno neiskorišćen učinak. Realno je pretpostaviti da neće postojati balans između potreba i mogućnosti u prvom ciklusu ovog procesa.

Prema tome, proces koordinacije sistema potreba i sistema rada je suštinski zahtev za skup institucija i praksi, karakterističnih za socijalizam kao organski sistem. Ukoliko postoji višak potreba, postoje dva logična rešenja: 1. pronaći način za povećanje učinaka (pitanje koje treba da razmatraju radnički saveti), i 2. priznati neophodnost za umanjnjem zadovoljenja pojedinih potreba.³⁴ Dakle, na ovom mestu se mora odigrati kritička rasprava – šta je to što će ostati nezadovoljeno? Razmatranje ovog pitanja iziskuje diskusiju, koja se odnosi na zahteve različitih oblasti i različite vr-

34 Ova neravnoteža može biti delimično ispravljena time što će se izaći izvan nacionalnog nivoa – tj. uvozom i izvozom – ali ne moramo se sada ovde time baviti.

ste potreba kojima će biti dat prioritet. Isključivo se na ovom nivou identifikuje regionalna i nacionalna nejednakost, kao i razmatranje prioriteta i izbora za društvo u celini. Ovaj dijalog se ne sme odigravati isključivo na nacionalnom, već na svakom nivou, sve do svakog pojedinačnog susedstva. Diskusija ovakvog tipa je od suštinske važnosti jer kroz proces participativnog planiranja ljudi uče o potrebama i mogućnostima drugih koji ih okružuju. Ne postoji drugi način izgradnje solidarnosti do staviti se na mesto drugih članova i članica društva. Prema tome, iz ovog procesa proizilaze dva proizvoda: razvoj plana i razvoj ljudi koji učestvuju u njegovoj izgradnji.

Rezultat ovakvog scenarija je proces proizvodnje za zajedničke potrebe i u zajedničke svrhe, u kojem aktivna participacija na radnom mestu i u okviru zajednice čini mogućim to da je ovo društvena proizvodnja, organizovana od strane proizvođača. Takođe, očigledno je da je prisutna i treća strana socijalističkog trougla – društveno vlasništvo – i da ne postoji proizvodnja za kapital, niti proizvodnja za bilo koju pojedinačnu grupu, tj. grupno vlasništvo. Na svakom pojedinačnom radnom mestu, radništvo je svesno da je njegova produktivna aktivnost namenjena društvu. Ukratko, ukoliko krenemo od zajedništva, i proizvod naše aktivnosti biće „zajednički, opšti proizvod od samog početka“.³⁵

Međutim, na koji način se socijalizam kao organski sistem može izgraditi, u odsustvu opisanih institucija i praksi? Kombinacija i artikulacija odbora i delegata, na različitim nivoima društva, neophodna je kako bi se osigurala društvena reprodukcija, u kojoj je „slobodan razvoj svakog uslov za slobodan razvoj svih“. A to je država – specifičan tip države, država „odozdo“, država komunal-

35 Marx, *Grundrisse*, str. 158, 171-172.

nog tipa. Ova država ne odumire – umesto toga, ona je sastavni deo socijalizma kao organskog sistema.

Svakako, neki ljudi možda neće želeti da ovaj skup institucija nazivaju državom, zbog toga što one predstavljaju samu „pokretačku snagu“ društva – tj. nisu „organ koji stoji iznad društva“, već organ „u potpunosti podređen njemu“.³⁶ Na koji način bi označavanje ovoga kao države bilo kompatibilno sa stavom da je, kako to Holovej tvrdi, po definiciji „država ubica nade“?³⁷ Oni koji misle kako rad inherentno podrazumeva teret (te se stoga ne mogu dosetiti ničeg boljeg, osim da ga svedu na nulu) i koji odbijaju ove institucije kao državu, pokazuju da su zarobljeni u kategorijama starih društava.

Zaista, stare navike sporo umiru. Ali taksonomija ne bi trebalo da bude važnija od sadržaja. Zato, ukoliko je nekim ljudima draže da nazivaju ove artikulisane institucije ne-državom (non-state) ili „Bezdržavljem“ („Unstate“), to ne bi trebalo da predstavlja problem – dokle god se oni slažu sa tim da socijalizam, kao organski sistem, zahteva te institucije i prakse kako bi bio stvaran.

36 Karl Marx, 'First Outline of *The Civil War in France*', u: Karl Marx and Frederick Engels, *On the Paris Commune*, Moscow: Progress Publishers, 1971, str. 152-153; Marx, 'Critique of the Gotha Programme', str. 30. Vidi razmatranje na temu „radničke države“ u: Lebowitz, *Beyond 'Capital'*, str. 189-196.

37 Holloway, *Change the World Without Taking Power*, str. 12.

PODREĐIVANJE ELEMENATA STAROG DRUŠTVA: PROTIVREČNA REPRODUKCIJA

Međutim, organski sistem ne pada sa neba. U socijalizmu kao organskom sistemu (da parafraziram Marksov opis kapitalizma kao organskog sistema), „svaki ekonomski odnos pretpostavlja svaki drugi u svojoj [socijalističkoj] ekonomskoj formi, i sve postulirano je, stoga, pretpostavka; ovo je slučaj sa svakim organskim sistemom“.³⁸ Pa ipak, novi sistem *nikada* ne proizvodi svoje sopstvene pretpostavke na samom početku. Umesto toga, kada se novi sistem pojavi, on neminovno nasleđuje premise starog. Njegove premise i pretpostavke su „istorijske“, one su premise koje su proizvedene izvan sistema i koje, stoga, ne proističu iz njegovih osnova.

Ukratko, svaki novonastali sistem je nužno defektan: on je „u svakom pogledu, u ekonomskom, moralnom i intelektualnom, i dalje obeležen tragovima starog društva“.³⁹ Prema tome, razvoj organskog sistema je proces *postajanja* (process of *becoming*). Marks je nagovestio da „je to razvoj ka njegovom totalitetu“ i „sastoji se upravo od podređivanju svih elemenata društva samom sebi, ili stvaranja novih organa koji mu i dalje nedostaju. Na ovaj način, istorijski on postaje totalitet“.⁴⁰

Dvadesetih godina prošlog veka, sovjetski ekonomista Jevgenij Preobraženski (Evgeny Preobrazhensky) pozvao se upravo na ovo, kada je govorio o tome kako se razvija novi sistem. Tvrdio je da se „ni jedna ekonomska formacija ne može razviti u čistom

38 Marx, *Grundrisse*, str. 278.

39 Marx, 'Critique of the Gotha Programme', str. 23.

40 Marx, *Grundrisse*, str. 278.

obliku na bazi isključivo postojećih zakona, koji su joj inherentni. Ovo bi predstavljalo kontradikciju samoj ideji razvoja. Razvoj bilo koje ekonomske formacije znači potiskivanje svih drugih, podređivanje drugih formacija novoj i njihovu postepenu eliminaciju⁴¹. Dakle, koji su to elementi koji bi trebalo da se podrede? Kako bi se socijalizam razvio u organski sistem, društveno vlaništvo nad sredstvima za proizvodnju mora istisnuti privatno vlasništvo; radničko upravljanje mora da smeni despotizam na radnom mestu; i proizvodna aktivnost zasnovana na solidarnosti i zajedništvu mora podrediti pojedinačne interese. Ali, takođe, stara država mora biti prevaziđena i zamenjena novim organima, koji neguju uporedo i promenu okolnosti i samopromenu ljudi.

Naravno, ovo se ne može dogoditi preko noći, ali se takođe ne može odigrati ni u *fazama*. Zamisao da se nešto može odlagati do trenutka ulaska u narednu fazu, strana je konceptu organskog sistema. Uporedno postojanje elemenata kapitalizma ne znači jednostavno da socijalizam još nije u potpunosti razvijen zato što mu nedostaje nekoliko elemenata. Jer, na kraju krajeva, kakvi se ljudi formiraju unutar starih odnosa? Zapravo, svaki trenutak koji ljudi provedu funkcionišući u okvirima starih odnosa predstavlja proces reprodukcije starih ideja i stavova. Rad unutar hijerarhije, funkcionisanje bez mogućnosti donošenja odluka u okviru radnog mesta i društva, fokusiranje na sopstveni interes umesto na solidarnost – ove aktivnosti proizvode ljude svakodnevno; to je reprodukcija svakodnevnog konzervativizma – tj. reprodukcija elemenata kapitalizma.

Koncept socijalizma za 21. vek, kao organskog sistema, teorijski postulira ono što je iskustvo 20. veka pokazalo – potrebu

41 Evgeny Preobrazhensky, *The New Economics*, Oxford: Clarendon Press, 1965.

za izgradnjom sve tri strane socijalističkog trougla. *Jednu borbu, tri fronta*. U odsustvu borbe za podređivanje svih elemenata starog društva, novo društvo je nužno *inficirano* starim. Stvar će biti utoliko gora, ukoliko izaberemo da homeopatskom medicinom izlečimo infekciju. Bolje rečeno, umesto *izgradnje* na osnovu defekata (kao što je usredsređivanje na sopstveni materijalni interes, na šta je Marks i upozorio u svojoj *Kritici Gotskog programa*), poenta je: podrediti ih.⁴²

Upravo kao što je kapitalizmu bio neophodan razvoj specifično kapitalističkog načina proizvodnje, kako bi se razvio u organski sistem, socijalizam, takođe, ne može sebi podrediti sve elemente društva dokle god ne razvije specifično socijalistički način proizvodnje. Uzmimo u obzir kapitalizam, pre nego što je došao do trenutka kada je proizveo sopstvene premise u njihovoj kapitalističkoj formi – tj. kada je još uvek bio u procesu postajanja. Taj je proces nužno uključivao ograničenu proizvodnju *postojećih* odnosa – odnosa koje je Marks opisao kao one u kojima proizvođač „kao vlasnik svojih uslova rada, upošljava taj rad kako bi se on obogatio, a ne kapitalista”. Otudivanje tih sredstava za proizvodnju od proizvođača, i potreba da prodaju svoju radnu snagu, obeležili su početak kapitalističkih odnosa. Ipak, gde god je to bilo moguće, radništvo je radije pokušavalo da se *izbavi* i postane nezavisni proizvođač, umesto da prodaje svoje „rođenjem stečeno pravo za šaku jada“. Kako su se, sa akumulacijom kapitala, nadnice povećavale i u odsustvu specifično kapitalističkog načina proizvodnje, ova mogućnost je uvek bila prisutna. Bila su prisutna „dva dijametralno suprotna načina proizvodnje” – i to ne samo u kolonijama, gde je problem nepostojanja reprodukcije najamnog radništva bio najprisutniji.⁴³

Otuda se borba za podređivanje elemenata proizvodnje

42 Lebowitz, *The Socialist Alternative*, str. 70-72, 78-81, 108-109.

43 Marx, *Capital*, Vol. I, str. 900, 931.

nije završila prvobitnim (ili primitivnim) razvojem kapitalističkih proizvodnih odnosa. Reprodukacija tih novih odnosa nije bila osigurana sve do razvoja specifično kapitalističkog načina proizvodnje, koji obezbeđuje reprodukciju premisa sistema. Marks je primetio da „čim se kapitalistička proizvodnja ustoliči, ne samo da održava ovu odvojenost [između radništva i sredstava za proizvodnju], već je i reprodukuje u sve većim razmerama“.⁴⁴ Međutim, dokle god se kapital nije razvio na sopstvenim osnovama, različiti odnosi i različite logike su postojale uporedo.

Dakle, šta se onda dešava kada različiti odnosi koegzistiraju? Pre nego mirna koegzistencija, na delu je *protivrećna reprodukcija* – gde svaki sistem pokušava da se proširi na račun onog drugog. U analizi Sovjetskog Saveza dvadesetih godina prošlog veka, Preobraženski je tvrdio da je državna ekonomija bila u „neprekidnom ekonomskom ratu sa tendencijama kapitalističkog razvoja, sa tendencijama kapitalističke restauracije“.⁴⁵ Ovo je bila, kako je on predočio, „borba dva međusobno neprijateljska sistema“, rat između dva regulatorna principa: jednog, koji je rezultat spontanijih efekata robe – kapitalističkih odnosa („zakon vrednosti“); i drugog, zasnovanom na svesnim odlukama upravljačkih organa države (koji je on nazvao „zakonom primitivne socijalističke akumulacije“). Takođe, Preobraženski je smatrao da se su se oba regulatorna principa „borila za način regulacije, koja je organski karakteristična za određeni sistem proizvodnih odnosa uzet u svojoj najčistijoj formi“. Bez obzira na sve, rezultat njihove interakcije bio je taj da sovjetska ekonomija nije bila regulisana *nijednim* principom

44 Marx, Capital, Vol. I, str. 874, 1083.

45 Donald A Filzer, ur., The Crisis of Soviet Industrialization: Selected Essays of E.A. Preobrazhensky, White Plains: M.E. Sharpe, 1979, str. 173.

u svojoj najčistijoj formi. Nije postojala jednostavna kombinacija ili dopuna proizvodnih odnosa i njihovih udruženih regulatornih principa; oni su pre bili u odnosu *međuzavisnosti* – koegzistirajući, ograničavajući i (značajno) iskrivljujući jedan drugog.⁴⁶

Drugim rečima, uvid Preobraženskog je bio taj da u procesima postajanja novog sistema, dva sistema i dve logike ne postoje jednostavno uporedo. Oni su u odnosu *interakcije*. Oni se *prožimaju*. I oni se međusobno iskrivljuju. Umesto da ova kombinacija dozvoljava najbolje, posledica može biti sve najgore iz oba sistema. Upravo zbog toga što postoji protivrečna produkcija između različitih setova proizvodnih odnosa, interakcija sistema može generisati krize, neefikasnosti i iracionalnost koja se ne može pronaći ni u jednom sistemu u njegovom čistom obliku. Prema tome, kao što je dobro poznato, Preobraženski je smatrao da umesto da tragamo za balansom između dva sistema, od suštinskog je značaja da, njegovim rečima, primitivna socijalistička akumulacija *podredi i zameni* zakon vrednosti.

Ali, uzmimo u obzir kapitalizam u svom procesu postajanja. Kako su se, u odsustvu specifično kapitalističkog načina proizvodnje, kapitalistički proizvodni odnosi reprodukovali? Na kraju krajeva, interakcija između onoga što je Marks nazvao „dva dijametralno suprotstavljena ekonomska sistema“ definitivno je proizvela probleme kojih inače ne bi bilo izvan ove kombinacije. Ovo je upravo ono što se događalo kada je radno-intenzivna akumulacija kapitala, zbog porasta nadnica, proizvela tendenciju za prestankom reprodukcije najamnog rada. Marks je bio poprilično jasan, kada

46 Preobrazhensky, *The New Economics*, str. 62-65. Obratiti pažnju na analizu interpretacije i deformacije „realno postojećeg socijalizma“ u: Michael A. Lebowitz, *The Contradictions of ‘Real Socialism’: The Conductor and the Conducted*, New York: Monthly Review Press, 2012.

je govorio o tome šta je bio odgovor kapitala – tj. na koji način je kapital obezbedio reprodukciju kapitalističkih proizvodnih odnosa pod ovim okolnostima. Podrobno je opisao preduzete mere u trenutku pojave kapitalizma – „krvava disciplina“, „policijski metod“, „potreba države da zatvori borbu između rada i kapitala u granice podobne kapitalu“. U direktnoj suprotnosti sa uslovima za reprodukciju kapitalističkih odnosa, kada se specifično kapitalistički način proizvodnje razvio, smatrao je da je „narastajućoj buržoaziji potrebna moć države, i ona je koristi kako bi regulisala nadnice“. ⁴⁷

Ukratko, dok kapital nije proizveo sopstvene premise razvojem specifično kapitalističkog načina proizvodnje, bio mu je potreban, kako sam ja to nazvao „kapitalistički oblik regulacije“ – oblik regulacije koji bi mogao da obezbedi kompatibilnost ponašanja radništva sa zahtevima kapitala. ⁴⁸ U odsustvu onoga što je Marks nazvao „puka sila ekonomskih odnosa“, taj specifični oblik regulacije se oslanjao na korektivnu moć države da spreči povećanje nadnica, i da primora radništvo (putem „groteskno terorističkih zakona“) „da usvoji disciplinu neophodnu za sistem najamnog rada“. ⁴⁹

NEOPHODNOST SOCIJALISTIČKOG OBLIKA REGULACIJE

Mogu li udruženi proizvođači koristiti takvu državu u svoju korist, kako bi podržali socijalističke proizvodne odnose pre razvoja socijalizma kao organskog sistema? Uzmimo na razmatranje

47 Marx, Capital, Vol. I, str. 899, 904, 905.

48 Lebowitz, The Socialist Alternative, str. 96-99.

49 Marx, Capital, Vol. I, str. 382, 899.

situaciju opisanu u *Komunističkom Manifestu* (*Communist Manifesto*), gde dobijena „bitka demokratije“ (putem revolucionarnog raskida ili dužeg procesa) za rezultat ima postojanje vlade koja predstavlja interese radništva. Pri svakom koraku u procesu postajanja socijalizma, elementi kapitalizma i socijalizma („dva dijametralno suprotna ekonomska sistema“) će uzajamno delovati i proizvoditi nekoherentnosti i krize. Na primer, u slučaju dominacije kapitalističkih elemenata, pokušaji da se oni podrede ili da se na njih izvrše „despotski prevrati“⁵⁰ imaće tendenciju da izazovu „štrajk kapitala“ i ekonomsku krizu. Ukoliko je vlast spremna da raskine sa logikom kapitala, ona će razumeti (kako je to nagovešteno u *Manifestu*) da je „uvek primorana da nastavi“, da čini „dalje napade na stari društveni poredak“ i da, stoga „postepeno oduzme buržoaziji sav kapital, da centralizuje sve instrumente za proizvodnju u ruke države“.⁵¹

Socijalistički oblik regulacije mora svesno da postigne ono što bi specifično socijalistički način proizvodnje imao tendenciju da postigne spontano – da obezbedi reprodukciju socijalističkih proizvodnih odnosa. Izgradnja i reprodukcija takvih odnosa (koji su predstavljeni socijalističkim trouglom) „sastoji se upravo u podređivanju svih elemenata društva samima sebi, ili u stvaranju novih organa koji im i dalje nedostaju“. Dakle, socijalistički oblik regulacije mora svesno da podredi svaki element koji podržava staro društvo – uključujući i institucije i zdrav razum koji te stare odnose podupire. Takođe, on mora da stvori nove socijalističke elemente, koji mogu postati premise i temelji za novo društvo.

Prema tome, socijalistički oblik regulacije mora da prigrli

50 Navedeno prema prevodu Moše Pijade, *Komunistički Manifest*, Beograd: Centar za liberterske studije, 2009, str. 61.

51 Marx and Engels, 'The Communist Manifesto', str. 504; Lebowitz, *Beyond 'Capital'*, str. 189-193.

borbu ideja (the Battle of Ideas) – ideološku borbu orijentisanu na ljudski razvoj. On mora staviti naglasak na to da je logika kapitala suprotna logici razvoja naših potencijala, a svaki primer odgovora kapitala na mere preduzete u cilju ljudskog razvoja mora da tretira kao još jednu demonstraciju izopačenosti kapitalizma. Osim toga, prihvatanje logike kapitala u smislu „očiglednih prirodnih zakona“ mora biti onemogućeno izgradnjom koherentne alternative koja insistira na važnosti demokratske, participativne i pokretačke prakse u okviru radnih mesta i zajednica i koja naglašava novu društvenu racionalnost, zasnovanu na saradnji i solidarnosti. Svakako, ideološka borba ne može uspeti sama po sebi. Bez stvaranja institucija – kao što su radnički saveti i susedska veća – koje obezbeđuju neophodni prostor za ljudski razvoj kroz praksu, borbi ideja nedostaje prave osnove za razvoj („i individualnih i kolektivnih“) novih socijalističkih subjekata. Uistinu, ovaj oblik regulacije zahteva državu koja ovu borbu ideološki, ekonomski i vojno podržava, i zbog toga igra ulogu „babice“ pri rođenju novog društva.

Međutim, šta mi podrazumevamo pod državom? Da li mislimo na staru državu ili na novonastajuću državu, u čijoj se osnovi nalaze radnički saveti i susedska veća? Kako je iole moguće da stara inficirana država, čije same institucije uključuju „sistematičnu i hijerarhijsku podelu rada“ – država koja ima karakter javne sile organizovane radi porobljavanja društva, motora klasnog despotizma – bude deo socijalističkog oblika regulacije?⁵²

Marks i Engels su razumeli da radnička klasa „ne može jednostavno da se dočepa već stvorene državne mašinerije, i upotrebi je u sopstvene svrhe“. ⁵³ *Konačno*, Marks je, sledeći ono što

52 Karl Marx, 'The Civil War in France', u: On the Paris Commune, str. 68-69.

53 Lebowitz, Beyond 'Capital', str. 189-196.

je smatrao spontanom otkrićem radništva u Pariskoj komuni, kao alternativnu formu države najavio novu demokratsku i decentralizovanu državu, u kojoj će legitimne državne funkcije biti „otrgnute od uzurpirajuće nadmoćnosti vlasti nad samim društvom, i vraćene odgovornim zastupnicima društva“. Neophodna formacija radničke države je bila otkrivena: Komuna (koja je spojila legislativne i izvršne funkcije) je predstavljala „konačno otkrivenu političku formaciju, u okviru koje treba rešavati ekonomsku emancipaciju Rada“. Ovo je država koja bi „služila kao podloga za iskorenjivanje ekonomskih osnova iz kojih proizilazi postojanje klasa, a stoga i klasne vladavine“.⁵⁴

Formacija komune predstavljala je razaranje centralizovane državne moći, u onoj meri u kojoj država stoji iznad društva. Marks je to nazvao „resorpcija državne moći od strane društva kao njene pokretačke snage, umesto snaga koje je kontrolišu i potčinjavaju uz pomoć samih narodnih masa, formiranje sopstvene sile, namesto organizovane sile njihove represije – politička forma njihove društvene emancipacije“. Sa preobražajem države, „od organa nadređenog društvu u jedan kompletno njemu podređen organ“, samoupravljavajući proizvođači počinju da upravljaju državom u sopstvene svrhe, neprekidno menjajući i okolnosti i sebe same.⁵⁵

Ovaj novi tip države, zasnovan na aktivnoj direktnoj demokratiji, u okviru radnog mesta i zajednice, je uistinu od suštinske važnosti za razvoj socijalizma kao organskog sistema. Ne samo da oslobađa neformalno znanje i snagu naroda kako bi uvezala sposobnosti ljudi za zajedničke potrebe i svrhe, već i kao svoj zajednički proizvod ima nove društvene subjekte, sa novim sposobnostima, ponosom i dostojanstvom. Uz pomoć transparentnosti, koja je ne-

54 Marx, 'The Civil War in France', str. 75.

55 Marx, 'First Outline of The Civil War in France', str. 152-153; Marx, 'Critique of the Gotha Programme', str. 32.

ophodna za svaku kontrolu odozdo, saveti u okviru radnih mesta i lokalnih zajednica mogu da sprečavaju rasipništva, sabotaze i bilo koje druge pokušaje da se ovaj proces efektno preokrene; ovo takođe jača osećaj da sam proces pripada narodu, i da mu nije stran i da nije „iznad njega“.

Ipak, ta nova država ne pada sa neba. Kao prvo, uzimajući u obzir efekte „obrazovanja, tradicije i navika“ onih koji su formirani u starom društvu, ne bi trebalo da budemo iznenađeni mogućnošću da stare ideje potkopaju napore za izgradnju nove države odozdo. Iako se ljudi transformišu kroz praksu unutar radničkih i saveta lokalnih zajednica, oni to čine postepeno, te će nužno, spontani fokus ovih organa nove države biti provincijalan i okrenut sopstvenom interesu (i individualnom i kolektivnom). Razvoj solidarnosti i koncepta zajednice koji odlazi izvan lokalne ka drugim zajednicama i radnim mestima (i izvan sopstvenog interesa koji se manifestuje konzumerizmom) imaće tendenciju da se javlja isključivo kroz praksu.

Ovi organi, naravno, moraju biti povezani ukoliko će se pojaviti kao nova država. Oni moraju da razviju horizontalne i vertikalne veze sa drugim radnim mestima i zajednicama (ali i sa telima koja ih sačinjavaju). Međutim, stvaranje takvih veza putem delegiranja glasnogovornika koji će ih predstavljati, nije isto što i razvoj solidarnosti koja prevazilazi pojedinačni sopstveni interes. Neophodno je *vreme* da bi se koncept celine organski razvio i internalizovao u ovim jedinicama. Ukratko, iako tok razvoja socijalizma, kao organskog sistema, iziskuje stvaranje veza zasnovanih na solidarnosti odozdo, i usvajanje kolektivne demokratije koja prevazilazi pojedinačno, ovaj proces ne sme biti trenutani. Prema tome, nova država u početku nije sposobna da donosi ključne od-

luke, koje zahtevaju koncentraciju i koordinaciju snaga.

Suprotno tome, veća je verovatnoća da će stara država biti u mogućnosti da sagleda celokupnu sliku. Sa prisustvom revolucionarnih subjekata u vladi stare države, moguće je suprotstaviti se, ne samo pojedinačnim kapitalima, već moći kapitala u celini. Ovo je od suštinske važnosti, jer proces podređivanja kapitala zahteva da radnička klasa oduzme moć postojeće države od kapitala (i da mu tako onemogući pristup vojnim snagama države). Ovo je prednost stare države; u dobroj je poziciji da uoči uska grla i mesta za inicijative koje iziskuju koncentraciju snaga (uključujući i vojnu odbranu procesa od unutrašnjih i spoljnih neprijatelja odlučnih da preokrenu svaki prevrat). Možemo li da zamislimo izgradnju novog društva *bez* oduzimanja postojeće moći od onih koji je poseduju u starom društvu? Nasuprot savremenim sanjarima, Marks je razumeo da je „transfer organizovanih snaga društva, odnosno državne moći, od kapitalista i posednika na same proizvođače“ neophodan; razumeo je da se svet ne može promeniti bez razvlašćivanja.⁵⁶

Ali, kao što se i može očekivati od ove „despotske mašine“, sa svojom „sistematičnom i hijerarhijskom podelom rada“ i „postojećom državnom mašinerijom“, stara država ima tendenciju da reaguje odozgo kako bi promenila okolnosti za ljude, pre nego da neguje revolucionarnu praksu. Takva država ostaje iznad društva; ona razdvaja društvo na dva dela, od kojih je jedan superioran društvu, i koji bi socijalizam darovao na poklon narodu koji stoji ispod njega. Kako bi stara hijerarhijska država – čak i ukoliko bi bila demokratičnija – mogla da čuva i razvije ključnu sponu ljudskog razvoja i prakse? Logici reprezentativne demokratije je inherentno

56 Karl Marx, 'Instructions for the Delegates of the Provisional General Council. The Different Questions', u: Minutes of the General Council of the First International, 1864-66, Moscow: Foreign Languages Publishing House, bez datuma, str. 346.

razdvajanje onih koji upravljaju od onih kojima se upravlja. Prema tome, umesto neophodnog uključivanja ljudi koje „osigurava njihov potpuni razvoj, i individualni i kolektivni“, spontana tendencija takve države jeste da reprodukuje „iluziju kao da su, poput neke misterije, vlada i političko upravljanje uzvišene funkcije koje se mogu poveriti isključivo u ruke obučene kaste“. Lica u zakonodavnoj vlasti se mogu promeniti, ali je lik stare države, za one koji su ispod nje, i dalje činovnički, lik „nadmoćne uzurpatorske vlasti nad samim društvom“. Upravo je zato kombinacija zakonodavne i izvršne vlasti u Komuni toliko važna za razvoj države koja je „sama pokretačka snaga društva, umesto... snaga koja ga kontroliše i potčinjava“.⁵⁷

U toku međuperioda, kada stara država ne može da nestane a nova država još uvek nije dovoljno stabilna, javlja se mnogo morbidnih simptoma. Obe države su na samom početku neophodne, kako bi se staro društvo podredilo i iznegovalo novo. Međutim, inherentna tenzija između orijentacije „odozgo na dole“ unutar stare države i važnosti upravljanja „odozdo na gore“ unutar radničkih saveta i saveta zajednica je ipak očigledna. U njihovoj međusobnoj interakciji, tokom trajanja međuperioda, svaka država će imati tendenciju da deformiše onu drugu.

Tako, na primer, težnje revolucionara da, u okviru stare države, usvoje državnu politiku prema unapred utvrđenom rasporedu naginju ka stvaranju uniformnih pravila koja zanemaruju istorijske razlike i prakse organa novonastajuće države „odozdo“. I u slučajevima kada je organski razvoj otežan, i u onim kada je uznapredovao, posledice zahteva koje stara država postavlja novim izdancima će imati tendenciju da deformišu njihov razvoj, obzirom da će nes-

57 Marx, 'First Outline of The Civil War in France', str. 152-4; Marx, 'The Civil War in France', str. 72-73.

trpljivost činovnika stare države ili pretvoriti organe nove u instrumente stare ili će nametnuti uniformnost koja teži da preokrene jedinstvene prednosti, i time obeshrabri inicijativu i entuzijazam.

Niti, posmatrano iz drugog ugla, stara država sa lakoćom može da postigne namere koherentnog planiranja, balansa i jednakosti, ukoliko se radnički i saveti lokalnih zajednica pozovu na svoje pravo samoopredeljenja. Dokle god ove lokalne jedinice insistiraju na svojoj jedinstvenoj prirodi i pravu da nesmetano zastupaju sopstveni zajednički interes, postojaće težnja za negovanjem razmenskih odnosa (*quid pro quo*), kao i nejednakost i nedostatak solidarnosti. Dakle, ponovo, kombinacija ove dve države proizvodi nekoherentnosti, namesto onog najboljeg iz oba sveta.

U kontekstu rastuće tenzije i kriza proisteklih iz interakcije ova dva dijametralno suprotna sistema, postojaće oni, u okviru stare države, koji će kao rešenje videti jačanje moći „odozgo“. Slično tome, postojaće i oni, unutar novih organa, koji će rešenje videti u svrgavanju bilo koje vlasti koja se nalazi iznad pojedinačnih upravljačkih jedinica, kako bi osigurali nesputano zadovoljenje sopstvenog zajedničkog interesa. Protiv obe ove tendencije se mora boriti zbog toga što svaka vodi ka različitoj deformaciji socijalističkog trougla društvene proizvodnje, organizovane od strane radništva, upotrebom društvenog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju, u svrhu zadovoljenja društvenih potreba.

Socijalistički oblik regulacije zahteva kombinaciju revolucionarnih uloga, i unutar stare i unutar nove države. Od suštinske je važnosti, unutar stare države, da se zastupane politike fokusiraju i na promenu okolnosti, ali i na promenu ljudskih bića; ovo zahteva odbijanje kapitalističkih načina vrednovanja i efikasnosti i njihovu zamenu konceptom socijalističkog vrednovanja, koji jasno raspoz-

naje zajednički proizvod koji proističe iz ključne spona ljudskog razvoja i prakse.⁵⁸ Sa druge strane, unutar ćelija nove socijalistićke države, borba mora biti fokusirana na nedostatke koji proizilaze iz usmerenosti na zadovoljenje sopstvenih interesa, nasledene iz starog društva. Od krucijalnog je znaćaja pronaći u okviru radnih mesta i zajednica načine za izgradnju solidarnosti sa drugim zajednicama i društvom u celini i negovati shvatanje da je preduslov za slobodan razvoj svake individue slobodan razvoj svih ljudi.

Ukratko, socijalistićki oblik regulacije uključuje kombinaciju odgoja nove države i udaljavanje od stare. U ovom procesu postoji prirodni savez i sa starim i sa novim, ali ne u cilju postizanja ravnoteže između obe države, već radi ujedinjene predanosti izgradnji novog socijalizma, jasno usmerenom ka ljudskom razvoju i definisanom socijalistićkim trouglom.

DRŽAVA I BORBA ZA SOCIJALIZAM

Međutim, kombinacija starih i novih država nije jedina stvar koja je od sušinske važnosti za obezbeđivanje reprodukcije socijalistićkih odnosa. Borba protiv jednostranosti mora biti u samom centru strategije za ukidanje kapitalizma i izgradnju socijalizma. Pa ipak, neki ljudi se isključivo fokusiraju na novu državu (ili, ako hoćete „Bezdržavlje“) i odbacuju ideju upotrebe stare. Holvej smatra da „sama ideja, da se društvo može promeniti putem

58 Lebowitz, *The Socialist Alternative*, str. 154-159.

osvajanja državne moći“ predstavlja poreklo svih naših osećaja da smo izdani; on tvrdi, da mi moramo da razumemo kako „boriti se putem države, znači da postajemo delom aktivnog procesa sopstvenog poraza“. Zašto? Zato što „jednom kada je logika moći usvojena, borba protiv nje je unapred izgubljena“. Zašto onda uopšte pokušavati? Na kraju krajeva, postojeća država se ne može „naterati da funkcioniše u interesu radničke klase“, zbog toga što joj je, kao kapitalističkoj državi, „nesmetano postojanje uvezano sa kapitalističkim društvenim odnosima u celini“. Država je samo „jedan čvor u mreži društvenih odnosa“ i uistinu „nema toliku koncentraciju moći, kako se to čini“. ⁵⁹

Iz ove perspektive, potreba da se koristi država (*naoružani* „čvor“) kako bi se pocepala ta mreža društvenih odnosa je toliko staromodna – tako devetnaestovekovna ili dvadesetovekovna. Zaboravimo na vojsku, policiju, sudstvo i zakonodavni aparat sada kada su na usluzi kapitalu. Alternativa moći kapitala već postoji: „sveprisutna moć podrazumeva sveprisutni otpor, a sveprisutno DA podrazumeva sveprisutno NE“. ⁶⁰ Uz pomoć hegelijanske magije sa kojom se stvari čudesno mogu transformisati u svoje suprotnosti (ukoliko ne obraćamo dovoljno pažnje), dolazimo do zaključka da je izborna apstinencija – pobeda, nedostatak vođstva – vođstvo, i da je „Mnoštvo“ (mnogostrukost neuspešnih borbi protiv kapitalizma) po definiciji „Jedno“. Odbacivanje postojeće države znači da ona u stvarnosti nastavlja da postoji u rukama kapitala.

Drugi oblik jednostranosti fokusira se isključivo na sliku stare države. Iz ove perspektive, bilo da se bira parlamentarni put ili se prizivaju veličanstvene pobede iz prošlosti kako bi potpomogle

59 Holloway, *Change the World Without Taking Power*, str. 12-13, 17, 72-73, 91-94, 214.

60 Holloway, *Change the World Without Taking Power*, str. 76, 88-89.

direktni napad na državnu moć, proces izgradnje institucija i praksi koje karakterišu novu državu mora biti podređen glavnom zadatku. Na društvene pokrete, koji su od suštinske važnosti za organski razvoj nove socijalističke svesti zasnovane na praksama, gleda se instrumentalno – kao na gorivo za izborne odbore ili kao na izvor kadrova za partiju. Podrediti, i samo podrediti – to je Sveto Pismo! Dakle, bilo zbog imperativa izbornog ritma ili zbog uočene potrebe da vežbaju vojnu disciplinu, tendencija partija usredsređenih na staru državu jeste da izvlače životnu energiju iz inicijalnih elemenata nove države i da istisnu iz sopstvenih redova one koji misle drugačije.

Prema Marti Harneker (Marta Harnecker), ovo nedovoljno uvažavanje autonomnog razvoja narodnih pokreta bilo je karakteristično za neke delove političke levice u Latinskoj Americi i za posledicu je imao „vertikalizam koji isključuje narodne inicijative“ i „tradicionalno usko shvatanje politike“ koje „teži da politiku svede na borbu unutar legalnih političkih institucija i da preuveliča ulogu države“.⁶¹ I tendencija ka „hijerarhizaciji“ čini delić istine, kao i Holovejev argument da partija, bilo „avangardna ili parlamentarna“, podređuje „bezbroj oblika klasne borbe najvažnijem cilju zadobijanja kontrole nad državom“.⁶²

Međutim, umesto da je inherentna partiji *kao takvoj*, ova „hegemonistička“ karakteristika je upravo rezultat jednostranosti fiksirane za staru državu. Drugačija levica je moguća. Kao što Marta Harneker tvrdi, kako bismo izgradili levicu koja je od suštinske važnosti za socijalizam 21. veka, moramo da promenimo tradicionalnu viziju politike i da prevaziđemo usku definiciju moći.

61 Marta Harneker, *Rebuilding the Left*, London: Zed Books, 2007, str. 86-8.

Takođe vidi: Lebowitz, *The Socialist Alternative*, str. 60-63.

62 Holloway, *Change the World Without Taking Power*, str. 17.

Novi politički instrument mora da shvati važnost prakse za razvoj svesti i sposobnosti, mora da nauči da čuje narodne pokrete i da ih neguje i poštuje. Ali takođe, on ima i posebnu ulogu – on ne bi trebalo „da pokušava da prigrli sve legitimne predstavnike borbi za emancipaciju, već da teži da koordiniše njihova delovanja u jedinstveni politički projekat“ – tj. da stvori prostore u kojima oni mogu da uče jedni od drugih.⁶³

Postoji organska veza između države i partije, a partija koja prepoznaje neophodnost artikulacije stare i nove države u procesu izgradnje socijalizma suštinski se razlikuje od one koja se isključivo fokusira na sliku stare države.⁶⁴ To je nužno „politička organizacija koja uporedo sa unapređivanjem državnog programa koji omogućava širokim sektorima društva da se priključe zajedničkoj borbi, takođe pomaže ovim sektorima da se transformišu u aktivne subjekte izgradnje novog društva za koje se ova borba i vodi“.⁶⁵ Ukratko, potrebna je partija koja uči da hoda na dve noge.

Dve strane – dve borbe: partija odlučna da porazi kapital i da izgradi novu državu „odozdo“ mora u svakom trenutku biti svesna opasnosti koju nosi jednostranost. Prema tome, ukoliko krize unutar kapitalizma dovedu političku organizaciju na vlast, ona ne sme da koristi tu priliku samo kako bi porazila logiku kapitala i umanjila njegovu moć nad starom državom, već i da poverenu moć upotrebi kako bi negovala ubrzani razvoj zametaka nove države. Ukoliko uslovi nisu takvi da omogućavaju partiji da zauzda moć u staroj državi, onda ona mora da radi na tome da *stvori* potrebne uslove tako što će ohrabrivati autonomni razvoj društvenih pokreta

63 Harnecker, *Rebuilding the Left*, str. 70-71, 83-91.

64 Vidi razmatranje na temu interakcije između države i partije u: Lebowitz, *The Contradictions of 'Real Socialism'*.

65 Harnecker, *Rebuilding the Left*, str. 99.

kroz koje ljudi mogu da razviju sopstvenu snagu i sposobnosti i tako što će među njima graditi jedinstvo zasnovano na *priznanju* različitosti.

Stoga, baš kao što socijalistički oblik regulacije zahteva artikulaciju stare i nove države u procesu izgradnje socijalizma kao organskog sistema, i mi takođe moramo biti u pripravnosti kako bismo porazili kapital i izgradili kolektivnu moć. Ni u jednom drugom trenutku nije moguće jasnije ukazati na procep između logike kapitala i logike ljudskog razvoja nego u intenziviranom klasnom ratu, kada je kapital u krizi i kada njegova prava priroda isplivava na površinu. Ovim se pruža prilika za odbacivanje stava da je stvar zdravog razuma prihvatiti zahteve kapitala. Ali, da bismo pokazali da postoji alternativa, potrebna nam je vizija društva u kojoj je slobodan razvoj svake individue shvaćen kao uslov za slobodan razvoj svih ljudi. Takođe, ova vizija mora otići mnogo dalje od same retorike. Ukoliko tokom naših borbi ne budemo stvarali prostore koji daju naznake novog društva, suočićemo se sa još veličanstvenih poraza.

Kada je kapital u krizi, uvek postoje dve opcije – predati se ili napasti. Ako su mase naoružane jasnom koncepcijom socijalističke alternative, one mogu preokrenuti krizu u kapitalizmu u krizu kapitalizma. Naravno, moguće je da će kao rezultat naše ideološke razoružanosti, trenutne borbe protiv kapitalističke ofanzive na kraju voditi veličanstvenom porazu. Moguće je, ali moramo preuzeti taj rizik.

Napomena:

Ovaj esej ponovo razmatra i razrađuje predavanje prethodno održano na 4. godišnjem memorijalu *Nikos Poulantzas* u decembru 2010. Vidi: Michael Lebowitz, *Building Socialism for the 21st Century: the Logic of the State*, Athens: Nicos Poulantzas Institute, 2011.

Tekst je prvi put objavljen kao Michael A. Lebowitz, „The state and the future of socialism“, u *Socialist Register*, London: Merlin Press, 2013.

www.socialistregister.com

www.merlinpress.co.uk

Majkl A. Lebovic (*Michael A. Lebowitz*) je prof. emeritus ekonomije, na *Simon Fraser* Univerzitetu u Kanadi. Njegova poslednja knjiga, *The Contradictions of 'Real Socialism': the Conductor and the Conducted*, objavljena je 2012. godine od strane *Monthly Review Press*. Među ranijim knjigama su: *Beyond Capital: Marx's Political Economy of the Working Class* (2003), *Build it Now: Socialism for the Twenty-first Century* (2006), *Following Marx: Method, Critique and Crisis* (2009) i *The Socialist Alternative: Real Human Development* (2010). Između 2004. i 2010. godine radio je u Venecueli kao savetnik i direktor programa Transformativna praksa i ljudski razvoj pri Internacionalnom centru Miranda u Karakasu.

Centar za politike emancipacije (CPE) je organizacija nastala u Beogradu 2011. godine. Naš rad je posvećen promociji političkih i ekonomskih koncepata koji za cilj imaju ukidanje društvenih nejednakosti nastalih kao proizvod kapitalističkog društva. Kapitalistički način proizvodnje teži maksimizaciji profita što se postiže reprodukcijom različitih oblika eksploatacije i dominacije. Stavljanje profita u prvi plan, tako, onemogućava puno zadovoljenje potreba ljudi.

Politike emancipacije, nasuprot tome, u prvi plan ističu potpuno novu definiciju politike koja naglašava neophodnost egalitarnog uređenja celokupnog društvenog života, zasnovanog na principima solidarnosti. Stoga, CPE kroz svoj rad insistira na podsticanju borbe za neposrednu demokratiju u politici i ekonomiji. U tom smislu osnovni pravac razvoja, kakvim ga mi vidimo, predstavlja izgradnja društva demokratskog socijalizma koje jedino može maksimizirati zadovoljenje potreba ljudi i omogućiti pun razvoj potencijala svih pojedinki i pojedinaca, odnosno društva u celini.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

321.01:141.82(100)

316.4(100)

ЛЕБОВИЦ, Мајкл А., 1937-

Država i budućnost socijalizma / Majkl A.
Lebovic ; [prevod Tamara Baković Jadžić]. -
Beograd : Centar za političke emancipacije,
2014 (Beograd : Pekograf). - 40 str. ; 23 cm

Prevod dela: The state and the future of
socialism. - 1.000. - [O autoru]: str. 39. -
Napomene i bibliografske reference uz tekst.

ISBN 978-86-916299-2-2

a) Социјализам b) Држава c) Друштвене
промене

COBISS.SR-ID 209874444

centar
za politike
emancipacije

ROSA
LUXEMBURG
STIFTUNG
SOUTHEAST
EUROPE